

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Doğu Kafkasya'yı Ayaklandırma Girişimleri ve Emir Aslan Han Hoyski

Selami Kılıç*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Almanya, birtakım çılgın projeler yapıyor ve bu projelerini hayata geçirmek için her fırsattan yararlanıyordu. Başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerini, sömürgelerinde vurmak ve İslam dünyasını onlara karşı ayaklandırmak için Osmanlı Devleti ile cihad bayrağı altında ittifak yapan Almanya, Müslümanların gazabını düşmanlarının üstüne salmayı planlıyordu.

Ağustos ortalarına doğru artık cihad için her şey hazır. İşte tam da bu sıralarda 15 Ağustos'ta, Kayzer II. Wilhelm, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya, Sultan-Halife'nin bütün Müslümanları cihada çağırması gerektiğini acele kaydıyla bildiriyordu: Osmanlı Devleti derhal saldırıya geçmeli. Majesteleri Sultan, aynı zamanda 'emir-ül mü'minin' sıfatıyla Asya, Hindistan, Afrika ve Mısır'daki Müslümanları kutsal savaşa çağırmalıdır.”

Ancak Kayzer, bir Hıristiyan olarak, Müslümanları cihada çağırma yetkisine sahip değildi... Böyle büyük bir emri, ancak bütün Müslümanların Halifesi olan Osmanlı Sultanı verebilirdi. Bu nedenle Osmanlı'nın çıkarına bakılmaksızın Almanya ile ittifak içinde olması gerekliydi. Savaşın başlangıcından üç ay sonra Osmanlı Devleti, Almanya ile Avusturya-Macaristan tarafını seçti ve sultan dünyadaki Müslümanları düşmanlarına karşı cihada çağırdı.

Cihad ilanını bir politika ve propaganda malzemesi yapan Almanya, Kafkas halklarını Rusya'ya karşı ayaklandırmak için fırsat kolluyordu. Bu fırsatlardan biri de Azerbaycan'da kurulmuş olan Difâi teşkilatının üyesi olduğunu iddia eden “Genceli Emir Aslan Han Hoyski”ydi. 1914 yılı sonlarına doğru sınıri geçen Emir Aslan; Doğu Kafkasya'da ihtilal ateşini yakacağını söylüyor, büyük bir ayaklanmanın hazırlığı içinde olduğunu belirtiyordu. Bu plan doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne ittifak teklif ediyor ve Almanya'nın Erzurum konsolosuna da birtakım vaatlerde bulunuyordu.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, drselami@atauni.edu.tr ORCID: 0000-0003-0792-2377

Emir Aslan Han Hoyski'nin Kafkasya ile İlgili Vaat ve Önerileri

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Hans von Wangenheim, Alman Dışişlerine gönderdiği 8 Şubat 1915 tarihli telgrafında; Gence'den "Difâi"¹ örgütünün askerî kanadı sorumlusu Prens Emir Aslan Han Hoyski'nin² Erzurum konsolosuna

- 1 1905'ten itibaren Azerbaycan'daki siyasi örgütlenmeler içerisinde Azerbaycan Türkleri'nin tarihine damgasını vuran ve özellikle Müslüman halkların savunmasını üstlenen "Difâi" ilk sırada yer almaktadır. Ağustos-Eylül 1906'da Ermenilerin saldırılarına karşı koymak amacıyla Ahmet Ağaoglu tarafından kurulan Difâi Partisi bu yönde önemli işler başarmıştır. Partinin kuruluş yerinin Bakü mü yoksa Gence mi olduğu konusunda belirsizlik vardır. Ancak Bakü'de çıkan İrşad gazetesinde programının yayınlanması partinin Bakü'de kurulduğu savını güçlendirmektedir. Partinin kuruluşundaki en önemli etken ise Rus işgaliyle bölgede başlayan Ermeni ırkçılığı ve bu anlayışın Azerbaycan ve Anadolu Türkleri aleyhinde gösterdiği yoğun faaliyetlerdi. Difâi'nin altı köşeli yıldızla hilalden ve birbirlerine çapraz biçimde yerleştirilmiş iki kılıçtan oluşan bir de mührü bulunuyordu. Mührün üzerinde ise partinin tam adı yazılmıştı: "Difâi Mücadele-i Milli Fırkası". Partinin taşıdığı isim ve açıklaması dikkat çekiciydi. Difâi Arapça kökenli bir kelime olup def etmek, savunmak anlamlarına gelmekteydi. Bu ibarenin ardından "Mücadele-i Milliye" kelimeleri de partinin hedefini açıkça ortaya koyuyordu. Partinin kuruluşundan sonra, parti yönetim kurulu oluşturuldu. Partinin merkezi Bakü şehriydi. Kuruluşundan hemen sonra partinin Gence, Şusa, Ağdam, Berde, Yevlah ve Nahçıvan'da şubeleri açıldı. Hatta Osmanlı Devleti'nin Kars-İğdır ve Kuzey Kafkasya'nın Vladikafkas şehirlerinde de şubeler oluşturuldu. Ekim 1906'da parti programı, amaç ve hedefleri İrşad gazetesinde yayınlandı. Dikkatleri çeken en önemli madde ise partinin kuruluş amacına ilişki olanıydı: "Difâi teşkilatı, Kafkasya'nın bütün diğer halklarıyla, kendi programlarını ilan eden bütün halkların hukuk ve eşitliğini kabul edip Kafkasya'nın âli değerleri için çalışmaktadır." Parti bu amaç doğrultusunda Taşnaklarla bile diyalogdan yana olduğunu duyurmaktaydı. Anlaşılın Difâi, barış yoluyla sorunların çözümünden yana olup halklar arasında eşitlik ve kardeşlik ilkesini savunmaktaydı. Ardından hitap ettiği toplumun, yani Türklerin durumundan söz etmekte ve yapılması gerekenleri anlatmaktaydı. Burada önceliğin eğitim ve halkın çıkarlarının savunulmasına tanınması dikkat çekiciydi. Difâi kısa zamanda geniş bir örgüt ağı oluşturmuştu. Partinin üzerinde durduğu konu ise toplumun aydınlatılmasıydı. Öte yandan Çarlık yönetimi tarafından düzenlenen raporlarda, partinin halka dönük çalışmalarından endişe edildiği görülüyordu. Bu raporlarda partinin kısa süre içinde halk arasında büyük itibar kazandığı, toplumu komiteler halinde örgütlediği ve toplum arasında sosyal ve siyasal olaylara ilginin arttığı belirtiliyor, teşkilatın çalışmaları kaygı verici olarak görülüyordu. Difâi Azerbaycan Türklerinin bilincinde aydınlanma ve milletleşme anlayışını şekillendirmişti. Bu yüzden partinin, Azerbaycan'da 1918-1920 yılları arasında bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasında büyük rolü bulunmaktaydı (Beşir Mustafayev, "Rus ve Ermeni Tehdidine Karşı Kuzey Azerbaycan'da Kurulan İlk Siyasi Teşekküller", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı III*, S. 62, Eylül-Aralık 2014, s. 2589-2598; Zafer Atar-Kurtuluş Demirkol, "Azerbaycan Topraklarında Rus-Ermeni İşbirliğine Karşı Yükselen Ses: Difâi Fırkası", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 45, Bahar 2015, s. 167-180).
- 2 Emir Aslan Han Hoyski: Azerbaycan'ın (Gence) önde gelen ailelerinden Hoyski ailesine mensup olan Emir Aslan Han'ın kısa yaşam öyküsü, Difâi Teşkilatıyla bağlantıları, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Alman makamları ile temas ve görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Qiyas Şükürov, "Genceli Emir Arslan Hoyski ve İttifak Teklifi", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda*

başvuruda bulunarak, Kafkasya için birtakım öneri ve vaatlerde bulunduğunu yazıyordu. Buna göre: “Doğu Kafkasya’da çok büyük bir ayaklanma çıkarılabildi. Örgütün tüm Kafkasya’da aralarında Bakü’deki zenginlerin de bulunduğu güvenilir adamları, 3000’in üzerinde emekliye ayrılmış Rus subayı ve ayaklanma için yeterli miktarda parası vardı. 500 bin silahlı bir kuvvet çıkarılabileceğine inanılıyordu. Ana hedefleri ise Osmanlı Devleti ve Rusya’dan bağımsız, ancak Osmanlı Devleti ve Almanya ile askerî ittifak içinde olan, ‘İsviçre Modeli’ bir Kafkasya devleti kurmaktı. Kafkasya’da ihtilal fitilinin ateşlenmesi, söz konusu 500 bin kişilik kuvvetin ayaklanması için de Almanya’nın otonomi garantisi vermesi, Osmanlı Devleti’nin ayaklanmayı bir tümen ile desteklemesi ve iki ya da üç Alman subayının bölgeye gönderilmesi koşulları ileri sürülüyordu. Prens Hoyski harekete geçmek için şu anda durumun çok elverişli olduğunu, çünkü silah altına alınmakla ayrıcalıklarını kaybeden Müslüman halkın büyük bir hiddet ve kızgınlık içinde bulunduğunu ifade ediyordu.” Wangenheim devamla: “Van’daki Osmanlı tümeninin bu iş için uygun olduğunu, silah ve cephane ile birlikte iki Alman subayının da İstanbul’dan gönderilebileceğini” belirtiyordu³.

Bununla birlikte Kafkasya’daki ayaklanmalar ve Bakü petrol kuyuları ile Bakü-Batum petrol boru hattını tahrip için gereken Alman subaylarının İstanbul’dan gönderilmesi talebi, İstanbul’daki Alman Askerî Misyonu Başkanı Liman von Sanders tarafından reddedildi. Gerekçesi ise bu iş için uygun görülen Alman subaylarına başka yerlerde ihtiyaç duyulabileceği şeklindeydi.”⁴

Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, haz. Merve Uğur, 25-27 Eylül 2014/Erzurum, Ankara 2015, s. 361-384; Atar-Demirkol, “Azerbaycan Topraklarında Rus-Ermeni İşbirliğine Karşı Yükselen Ses: Difâi Fırkası”, s. 167-180; Mustafayev, a.g.m., s. 2575-2598; Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1919*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 72-73; Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte “Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917”*, I, Hermann Böhlhaus Nachf., Wien-Köln-Graz 1975, s. 66-73.

3 Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 8. Februar 1915, *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA-AA)*, R. 21010, Bd. 3, Der Weltkrieg No: 11d secr... Bkz. Ek. 1.

4 An die Kaiserlich Deutsche Botschaft, Gallipoli, 14. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11d secr; Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 75-76.

Sanders aynı raporunda; Kafkasya’daki ayaklanma hakkında herhangi bir bilgisinin bulunmadığını, ancak her ne olursa olsun böyle bir ayaklanmanın askerî açıdan çok önemli olduğunu yazıyor ve “ayaklanmanın başarısı şüphesiz 3. Ordu’nun ivedilikle silahlandırılmasına bağlıdır. Şu sıralar planlama aşamasında olduğu bildirilen Kafkas ayaklanması için etkili bir operasyonun yapılmasını geçen yılın kasım ayından itibaren sürekli bir şekilde vurguladım ve konu hakkında Alman Genel Karargâhımı bilgilendirdim. Tekrar önemle belirtmeliyim ki ayaklanma desteklenmeli, isyancılar iyi derecede silahlandırılmalıdır. Burada yapılacak fazla

19 Mart 1915'te Almanya'nın Erzurum konsolos yardımcısı Max Erwin von Scheubner-Richter'in Wangenheim'a gönderdiği raporunda; Emir Aslan Han'ın ayaklanma planı ve Kafkasya'nın gelecekteki statüsü ile ilgili görüşleri ayrıntılı bir şekilde veriliyordu: "Askeri organizatörü Gence'den Emir Aslan Han olan Kafkasya Siyasi Partisi Difâi tarafından planlanan ayaklanma Zengezor, Şusa, Cevanşor, Nuha, Gence, Şemahi, Bakü, Erivan, Vladikafkas ve Dağistan gibi Gürcülerin pek yoğun olarak bulunmadıkları bölgeleri kapsamaktadır. Ayaklanma başarılı olursa her bölgenin veya mıntıkanın yönetimi kendi yerli beylerine verilecek ve onların yönetimindeki bölgeler Kafkasya Federasyonu'nu oluşturacaktır. Ayaklanmanın temel hedefi; Almanya'nın garantisi altında kurulacak bağımsız bir Kafkas cumhuriyetinin Osmanlı Devleti tarafından tanınmasıdır. Osmanlı Devleti ile askerî bir ittifak yapılmalı ve isyancıların toparlanabilmesi, ayaklanmanın başarılı olması için de yaklaşık 15 bin kişilik bir Türk tümeni oluşturulmalıdır. Kafkas kökenli emekli Rus komutanların emrindeki 300 bin kişi ayaklanmaya hazırdır ve yeterli derecede para, silah ve cephane de mevcuttur. Yığınak (toplanma) bölgesinin bir taslağı ile iki ana yığınak hattının krokisi de rapor ilişişinde sunulmuştur.

"Kafkasyalıların planına göre iki ayrı grup halinde hareket edilecekti; A grubu Şusa üzerinden Nuha'ya doğru ilerleyecek, Khalda'nın güneyindeki demiryolu köprüsünü tahrip edecek, Sevan Gölü'nün (Gökçe Göl) batısındaki dağlarda bulunan siyasi mülteciler ve çok sayıdaki çetelerle birleşerek Gence üzerine yürüyecek, Gence'nin ele geçirilmesinden sonra operasyon Tiflis, Vladikafkas, Petrowsk istikametinde genişleyecekti. B grubu ise Chemka'nın (Çenk) güneyinden doğuya doğru ilerleyerek Tek-Çay'daki demiryolu köprüsünü tahrip edecek, böylece demiryolu bağlantısı kesilmiş olan Bakü'yü alacak ve Derbend'deki Rus ordusunun ilerlemesine engel olacaktı. Sınırdaki Osmanlı tümeninin görevi ise Hoy'daki Rus birliklerinin püskürtülmesi dışında mümkün olduğu kadar uzun süre Rus ordusunu oyalamak, isyancıların toplanması ve silah dağıtımı için zaman kazanmaktı. Emir Aslan Han'ın İran'daki nüfuzlu aşiret reisleri arasında yakın akrabalarının bulunması bu aşiretlerin isyancılara yardım ederek ayaklanmaya destek olmalarını sağlayabilecekti. Scheubner'e göre, böyle bir ayaklanmanın gerçekleşme şansı, Kafkasya'daki Osmanlı ordusunun başarısına bağlıydı ve ayaklanma başarılı bir şekilde sonuçlanırsa İran, Orta Asya ve Hindistan'da etkilerini gösterecekti."⁵

bir şey olmadığından isyancılar bu ihtiyaçlarını yapacakları ani baskınlarla Rus depolarından sağlayabilirler. Kafkas ayaklanması için öngörülen 300 bin rakamı çok abartılıdır ve şu ana kadar da isyancıların silahlandırılması oldukça yetersizdir" diyordu (An die Kaiserlich Deutsche Botschaft, Gallipoli, 14. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No:11d secr...).

5 Abschrift, Bericht No. 3, Pera, den 19 März 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11d secr... Bkz. Ek. 2.

Osmanlı Devleti ve Emir Aslan Han Hoyski

Emir Aslan Han Hoyski sadece Almanya'nın Erzurum konsolosuyla değil Erzurum valisi ile de görüştü ve Kafkasya'daki planları hakkında bilgi vererek koşullu birtakım vaatlerde bulundu. Osmanlı karargâhı ile de temas kurdu ve ittifak önerisinde bulundu. Her ne kadar konu ile ilgili az sayıdaki kaynaktan; Osmanlı Devleti'nin öneriyi derhal kabul ettiği ve hatta Enver Paşa'nın da buna onay verdiği belirtiliyorsa da Osmanlı'nın söz konusu teklifi ihtiyatla karşıladığı, meselenin açıklığa kavuşturulması doğrultusunda birtakım yazışmaların yapıldığı gerçeği göz ardı edilmemeliydi.

“Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlıların Kafkaslarda ilerleyişinin muhtemelen en büyük destek gücü, Rus sınırı ötesinde oturan Müslüman halklar olacaktı. Bunun içinde, Rusya'ya karşı ayaklanmaya en hevesli olanlar Gürcü Acarlardı, fakat Osmanlılar askeri birliklerinin Kafkasya'ya girişiyi birlikte Dağıstanlılar ile Azerbaycanlıların da ayaklanacaklarını umuyorlardı. Ancak Sarıkamış yenilgisi, Kafkas cephesinde, savaşın kaderini tayin etti.

“Sarıkamış yenilgisinin hemen ertesinde güçler henüz dengede sayılabilecekken, Turancı akım İran Azerbaycan'ına uzandı. Savunmasız Tebriz'i Ocak 1915'te zapt eden Osmanlılar Rus Azerbaycan'ının kapısına dayanmışlardı. Osmanlıların Kafkas siyasetinin rehberi, Jön Türklerin önderlerinden Ömer Naci, İttihat ve Terakki Komitesi'nin Azerbaycan ve Doğu Kafkasya Müfettişi olarak atandı. Bu atama, Osmanlıların iki Azerbaycan'ı birleştirme isteklerini ve bunun Osmanlı Devleti'nin himayesinde gerçekleşebileceği imasını taşıyordu. Bu arada Sarıkamış'ta savaş sona erer ermez Rus kuvvetleri Tebriz'i süratle geri aldılar. Yine de doğuya yayılma açısından stratejik önemi olan bu bölgeye, Osmanlılar saldırılar düzenlemekten geri durmadılar.

“Savaşın bu noktasında, Transkafkasya Müslümanlarının ilk bağımsız devletini oluşturma tasarımı, eski Difâi üyelerinin çevresinde gündeme geldi. Feth Ali Han'ın yeğeni Aslan Han Hoyski, temsilci olarak gizlice sınırı geçip Şubat 1915'te Enver Paşa'nın Erzurum karargâhına vardı. Bu ziyaretin amacı, Bakü, Elizavetpol, Erivan gubernialarıyla Terek ve Dağıstan'ı kapsayacak bir cumhuriyetin kurulması yolunda Osmanlı'nın onayını almaktı.

“Bu tasarı Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'yle birleşmekten çok, tercihinin bağımsız bir devletten yana olduğunun açık bir göstergesiydi.

“Aslan Han’ın bu işe memur edilme zamanı tesadüfiydi. Hemen Sarıkamış felaketinin ardından Enver Paşa bu tasarımı onaylamıştı. Buna karşılık olarak Azerbaycanlı temsilci, Osmanlılar İran Azerbaycan’ından destek sağlar sağlamaz Dağıstan ve Transkafkasya Müslümanlarının ayaklanacağı sözünü vermişti. Aslan Han yüzbinlerce kişinin savaşıma hazır olduğundan bahsetmişti, öyle ki görüştüğü kimselerin ciddiyetinden ya da sorumluluk duygusundan veya her ikisinden de şüphelenmelerine neden olmuştu. Nitekim savaşın bundan sonraki seyri, bu ihtilalci tasarımların gerçekleşmesini mümkün kılmamıştır.”⁶

Tadeusz Swietochowski’nin konu ile ilgili bu değerlendirmelerinin yanı sıra Beşir Mustafayev de bir makalesinde; Kafkasları Rus idaresinden kurtarmak için gizli çalışmalar yürüten Difâi teşkilatının Osmanlı ile de irtibat halinde bulunduğunu ifade ettikten sonra, Emir Aslan Han’ın savaş sürerken Iğdır ve Erzurum’da Türk yetkililerle görüştüğünü, Kafkaslarda yaşayan halklardan oluşan ve muhtar bölgelerden meydana gelen bir devlet kurabileceklerini belirtmesi üzerine, Enver Paşa’nın, Çerkez Müşir Fuat Paşa gibi seçkin Kafkas göçmenlerinden oluşan bir teşkilatlanmaya giderek, Kuzey Kafkasya’da hareketlenme başlatmak üzere “Türk Sıhhi Misyonu” adında bir komite kurduğunu, öte yandan Gürcistan’da da Acarahlılar ile bu gibi faaliyetlerin yürütüldüğünü yazıyordu⁷.

Alıntılanan tüm bu anlatılara rağmen yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı Devleti, Emir Aslan Han’ın teklif ve vaatleri karşısında aceleci davranmadı ve Emir Aslan’ın kim olduğunun, kimler adına hareket ettiğinin veya tek başına mı yoksa herhangi bir siyasi oluşumun temsilcisi sıfatıyla mı böyle bir girişimde bulunduğunun anlaşılması için tahkikat başlattı.

Erzurum valisi Tahsin (Uzer) Bey’den İçişleri Bakanlığı’na içeriği bir hayli ilginç şifreli telgraf gönderildi. 9 Şubat 1915’te gönderilen telgrafta; Kafkasya’nın Gence şehrinden Emir Aslan Han veya nam-ı diğer Han Hoyski isimli bir şahsın Erzurum’a geldiği ve İran Kârperdazi’na misafir olduğu deklare edilmişti. Vali’nin ifadelerine göre, söz konusu şahıs Trabzon yolunu takip etmiş ve 1915 senesi şubat ayının ilk günlerinde Erzurum’a ulaşmıştı. Gelir gelmez ilk işi şehirdeki Alman konsolosluğu ile doğrudan temasa geçmek olmuştu. Vali, telgrafında bu şahsın Osmanlı-Alman siyaseti çerçevesinde üzerinde durulması gereken güvenilir bir isim olup olmadığını soruyor ve kimliği konusunda özel istihdamda bulunuyordu. Adı geçen

6 Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı*, s. 111-115.

7 Mustafayev, agm., s. 2590-2598.

şahsın referansları gayet güvenilir isimlerdi. Bunlardan biri de Tercüman-ı Hakikat gazetesi başyazarı Ahmet Ağaoglu'ydu ve kendisini tanıdığını belirtiyordu. Dahası Difâi Cemiyeti'nin "Kuvve-i İcraiye Reisi" olduğunu söylüyordu. Böylesine bir referans ile gelen şahsın kimliği ve güvenilirliği, kesinlikle araştırılmalıydı. Telgrafın alınmasından sekiz gün sonra Emniyet-i Umumiye İstihbarat Müdüriyeti, Emir Aslan hakkında soruşturma başlattı. 17 Şubat 1915'te Ahmet Ağaoglu'ndan bilgi talebinde bulunuldu⁸.

Emniyet-i Umumiye'nin yanıtını aradığı sorular gayet belirgindi: Han Hoyski kimdir, ne iş yapmaktadır ve güvenilir biri midir? Bu sorulara yazılı olarak yanıt veren Ağaoglu, önce Difâi Cemiyeti konusuna açıklık getirir, örgütün 1906'da kendisi tarafından kurulduğunu ve iki senelik faaliyetin ardından politik baskılar nedeniyle dağıldığını, kurucularının ise öteye beriye dağıldıklarını bildirir. Kurucu kadrosunun deşifre olması, politik baskı ve kovuşturmalar nedeniyle altı sene sonra Difâi'nin varlığı Ağaoglu'na göre, mümkün değildir veya en azından şüphelidir. Ahmet Ağaoglu'nun Han Hoyski ailesi hakkında verdiği bilgiler ise dikkat çekiciydi: "Han Hoyski ailesi pek geniştir. Bunlardan Bakü'de dava vekilliği yapan kişi arkadaşımıdır ve mektubunuzda sözü edilen şahıs bu ise tamamen güvenebilirsiniz. Fakat Han Hoyski ailesine mensup olanlar arasında Rus taraftarlığı güdenler de vardır. Bu gibilere doğal olarak güvenilemez. Bununla birlikte Han Hoyski ailesi Gence'de çok meşhur olduğundan ve halk arasında büyük nüfuzla sahip olduğundan bunlardan 'ihtiyata riayet' etmek koşuluyla yararlanmak mümkündür."⁹

Ağaoglu'nun raporu Hoyski ailesinin Çarlık düzenindeki konumu ile Gence'deki nüfuzunu açıklığa kavuşturur niteliktedir. Aslen Güney Azerbaycan'ın Hoy şehrinde olan ailenin bazı üyeleri Rus ordusunda muvazzaf askerdir. Ancak aile içinde Osmanlı taraftarı güvenilir kişiler de vardır. Bunlardan biri, 1918'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı Fethali Han Hoyski'dir ve General İskender Han'ın oğludur. Emir Aslan Han ise Fethali Han'ın abisi General Cihangir Han'ın oğludur. Ama onun durumu bir hayli karışıktır. Her ne kadar kendisini tanıdığı hususunda açık beyanda bulunmuş olsa da Ahmet Ağaoglu'nun Emir Aslan Han'ı tanıması veya hatırlamış olması imkânsızdır. 1888 doğumlu olan Emir Aslan Han, Ağaoglu'nun Kafkasya'yı terk edişi sırasında 18-20 yaşlarında genç bir delikanlıdır, muhtemelen Petersburg'da hukuk fakültesi

8 Şükürov, agm., s. 368-369.

9 Şükürov, agm., s. 369-370.

öğrencisidir, dolayısıyla o dönemin Azerbaycan siyasi ve entelektüel arenasında bilinen biri değildir. Bu nedenle Ağaoglu'nun Han Hoyski konusundaki koşullu referansı, Osmanlı bürokrasisini yanılıya düşürdü.¹⁰

Kafkasya ve Emir Aslan Han Hoyski ile İlgili Yazışmalar: Rapor ve Telgraflar

Emir Aslan Han Hoyski'nin koşullu öneri ve vaatlerinin ardından bölgede görevli Almanlar ile Alman makamları arasında birtakım yazışmalar yapıldı. Yazışmaların içeriğini; Kafkasya'daki genel durum, Emir Aslan Han Hoyski'nin yaptığı önerilerin yankıları ve özellikle bağımsız bir Kafkasya için Alman garantisi verilmesi talebi, Emir Aslan'ın tutum ve davranışları, hakkındaki bazı söylenti, iddia ve şüpheler, Kafkas ayaklanmasının organizasyonu ve isyancıların silahlandırılması, Kafkasya ile doğrudan bağlantı kurulması arayışları, Osmanlı Devleti'nin gelişen olaylar karşısındaki tutumu ve Osmanlı-Alman iş birliği vs. oluşturuyordu.

Emir Aslan Hoyski aracılığıyla veya başka yollarla Kafkasya ile doğrudan bağlantı arayışları sürerken Büyükelçi Wangenheim, Almanya'nın Erzurum konsolosluğundan alınan malumatı Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildiriyordu: "Fethali Han, Prens Hoyski'nin amcasıdır. Alimerdan Topçubaşov Kafkasya'daki Müslüman Fraksiyonun başkanıdır. Her ikisi de Prens Hoyski ile irtibat halindedir. İkincisi bu harekette aktif rol oynamaktadır."¹¹

Yine Büyükelçi Wangenheim, Alman Dışişleri Bakanlığı'na Enver Paşa'nın Mareşal von der Goltz ile tam bir uzlaşma içinde Emir Aslan tarafından planlanan Kafkas ayaklanmasının Türk savaş hedefleriyle örtüştüğünü, İran üzerinden Hindistan sınırına doğru ilerleyen Türk kuvvetlerinin yanları ve cephe gerisini örtmeye çalıştığını, Halil Tümeni'nin Kâzım'ın Van'daki Jandarma Tümeni'nden alacağı destekle Azerbaycan'ı düşmandan temizleyerek Rus sınırına kadar ilerleme görevini üstlendiğini, Kafkas ayaklanmasının ancak Türk birliklerinin desteği ile gerçekleşebileceğini. Bunun da zaten isyancıların ön koşulu olduğunu bildiriyor ve devamla: "Enver Paşa, İmparatorluk Hükümetinin isyancıların arzuladığı garanti açıklamasında bulunmasını uygun görmektedir. Osmanlı Devleti eğer ihtilal başarılı olursa Kafkasya'dan toprak ilhak etmeyi düşünmemektedir. Enver Paşa ayrıca Erzurum konsolos yardımcısı Scheubner Richter'in Halil Tümeniyle iş birliği içinde Bakü'ye karşı operasyon yapmasını kabul etmiştir. İran ve Azerbaycan

¹⁰ Şükürov, agm., s. 370-371.

¹¹ Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 21. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11 d, secr..

aşiretlerinin Kafkas ihtilal harekâtuna katılabileceklerine inanılmaktadır. Halil'in Tümeni Urmiye'den Dilman'a Kâzım'ın Jandarma Tümeni de Hoy'a doğru ilerlemektedir" diyordu¹².

5 Mayıs 1915'te Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazan Wangenheim, Erzurum konsolosu Dr. Paul Schwarz'ın verdiği bilgiler ışığında, Emir Aslan'ın Gürcülerle birlikte hareket etmek istemediğini, çünkü Gürcü ve diğer Kafkas gruplarının ayaklanması için uzun süreli hazırlıkların yapılması gerektiğini, Prens Hoyski'nin bölge için Alman Hükümetinden garanti açıklamasında bulunmasını istediğini, ayaklanmanın derhal hayata geçirileceğini, bu konuda ne para ne de silah talebinde bulunduğunu, şu andaki mevcut koşulların ayaklanmanın başlaması için çok elverişli olduğunu, bu yüzden aceleci davrandığını, Türk birliklerinin bu harekâta katılmasının hayati önem taşıdığını bildiriyor ve bu koşullar altında Kafkasya organizasyonunun tek elden ve bir merkezden yürütülmesi düşüncesinden vazgeçilerek, bağımsız bir Kafkasya için istenilen garanti açıklamasının bir an önce yapılmasını belirtiyordu¹³.

Yazışmalar devam ederken taraflar birtakım taahhütlerde bulunuyor, alınan bazı kararlara onaylar veriliyordu: Enver Paşa, bir emir subayıyla birlikte Yüzbaşı Friedrich Werner Graf von der Schulenburg'un Kafkasya için bağlantı subayı olarak atanmasını ve bu arada Emir Aslan'ın önerdiği Kafkas harekâtının da bir an önce başlamasını uygun görüyordu. Öte yandan Emir Aslan'a önceden gönderilen garanti açıklamasının eksik ve yetersiz ifade edilmiş olabileceği kaygısıyla garanti belgesinin şu şekilde düzenlenmesi öngörülüyordu: "Difâi teşkilatının sınırlarını belirlediği bölgede, eğer Kafkas ihtilali başarılı olur ve Türk birliklerinin de yardımıyla söz konusu topraklar Rus egemenliğinden kurtulursa İmparatorluk Hükümeti, Kafkasya için tam bağımsız bir devlet kurulmasını taahhüt eder."¹⁴

Erzurum'daki konsolos yardımcısı Scheubner Richter'in 1 Mayıs 1915 tarihli raporunun bir nüshasını Alman Başbakanı'na gönderen Büyükelçi Wangenheim, deniz önyüzbaşı Engelking ve Dr. Pitschmann tarafından Bakü'ye karşı düzenlenecek operasyondan vazgeçtiğini ve Pitschmann'a Scheubner Richter ile bağlantı kurması direktifinin verildiğini belirttikten sonra, bundan böyle Kafkasya

12 Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 30. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11 d, secr.

13 Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 5. Mai 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No:11 d, secr.

14 Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 15. Mai 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No:11 d, secr.

için tüm organizasyonların ve Erzurum'daki konsolosluk işlerinin bağlantı subayı Graf Schulenburg'un yönetim ve denetiminde olmasını uygun gördüğünü yazıyordu¹⁵,

Büyükelçi Wangenheim, Otto von Lossow'dan alınan rapor doğrultusunda; Enver Paşa'nın Almanya'daki Müslüman savaş esirlerinin herhangi bir zorlama olmadan kendi hür iradeleri ile belirli bölgelere nakilleri, savaş sırasında onlardan yararlanılması, cihad propagandası, Müslümanların ortak düşmana karşı ayaklandırılması, Almanya'nın Osmanlı Devleti'yle iş birliği yapması gerektiği hakkındaki görüşlerini Alman Dışişlerine yazıyordu:

“Yol açık olduğu sürece savaş esirleri, mümkün olduğu kadarıyla donanımlı ve silahlı askerî birliklerle nakledilmelidir. Bu konuda iş birliği yapılmalı ve İstanbul'da karşılanmaları, teslim alınmaları için önceden bilgi verilmelidir. Gürcüler ve diğer Kafkas grupları dışındaki savaş esirlerinden Kafkasya'da yararlanılabilir. Rusya Müslümanları Mısır'a karşı, İngiliz ve Fransız Müslümanları ise Kafkasya'da kullanılmalıdır.

“Müslüman savaş esirleri arasında cihad propagandasının sürdürülmesi ya da onlara cihad yemini ettirilmesi bundan böyle kesinlikle önerilmemektedir.

“Gürcülerin ve Difâi hareketinin Kafkasya'daki başarı şansı azdır. Çünkü bu bölgedeki Rus nüfuzu çok etkilidir ve oldukça derinlere kök salmıştır. Eğer Türk ordusu Kafkas topraklarına girerse halk memnuniyetle iş birliği yapar, birlikte hareket eder. Aksi takdirde sessiz ve sakin kalırlar, çünkü Ruslardan çekinir ve korkarlar. Aynı Hindistan, Mısır, Cezayir ve Tunus için de geçerlidir. Buna karşılık İran ve Afganistan'da elverişli koşullar söz konusudur. Buradaki silah sorunu çözümler çözümler, Rus ve İngiliz nüfuzunun etkisiz hale getirilmesi ümit edilmektedir. İngiltere'den para alan Afgan Emiri eğer bizimle birlikte hareket etmek istemezse bölgedeki aşiretlerle iş birliği çareleri aranmalıdır. Afgan kabileleri İsfahan'a ulaştırılacak silahları güvenli bir şekilde temin edebilirler. Yine aynı şekilde Bingazi, Trablus ve Fas'ta da uygun durumlar bulunmaktadır. Fas'a mümkün olduğu kadar fazla silah gönderilmelidir. Mannesmann'ın, Trablus ve Bingazi için gereksinimi karşılayacak miktarda parayı Enver'in kardeşi Nuri Bey'in emrine vermesi tekrar tekrar istihdam edilmektedir. Mannesmann ve Nuri Bey bu parayı Senusiler için harcamalıdır. Böylelikle biri bir diğerini parayla satın alabilecektir.

15 Kaiserlich Deutsche Botschaft an den Reichskanzler Herrn von Bethmann Hollweg, Pera, den 19. Mai 1915, *PA-AA*, R. 21013, Bd. 6, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Doğu Kafkasya'ya
Ayaklandırma Girişimleri ve Emir Aslan Han Hoyski

379

“Araplar sadece temkinli, kibirli ve azametli bir davranış sergileyecek ve birini diğerine yani tarafları birbirine karşı kıskırtma ve kızıştırma yöntemine başvuracaktır. Eğer Mannesmann, Nuri Bey’le birlikte hareket eder ve iş birliği yapabilirse, bölgedeki hareketin başarı şansı artacaktır.”¹⁶

Bu yazışmaların yapıldığı sıralarda Doğu Kafkasya ayaklanmasının planlayıcısı ve Difâi teşkilatı temsilcisi olduğu var sayılan Emir Aslan Han Hoyski eylül ayı sonlarında İstanbul’a gelerek Alman Büyükelçiliği’nden, Kafkasya’nın bağımsız olacağına dair garanti belgesini aldı. Yaptığı açıklamada ise Kafkasya’daki ayaklanmaların Gürcü harekâtı beklenmeksizin başlaması gerektiğini, Rus Hükümetinin şimdiye kadar askere almadığı başka bir ifadeyle askerlikten muaf tuttuğu Müslüman Kafkas halkını bugünlerde askerlik hizmetine almayı hedeflediğini, bunun da Rus ordusunda savaşmak istemeyen halkı olumsuz etkilediğini ve ayaklanmaya yönlendirdiğini, dolayısıyla ayaklanma için en uygun zamanın geldiğini belirtiyordu. Yine Emir Aslan Han, kasım ayı başlarında Musul ve Tahran üzerinden Bakü’ye ulaşmayı hedeflediğini, ayaklanmanın başlamasıyla birlikte önce ufak çaplı birtakım çatışmaların yaşanacağını, başta demiryolları olmak üzere ulaşım yollarının tahrip edilmesine karar verildiğini dile getiriyor ve bağımsızlık garantisinden başka bir beklentilerinin olmadığını, özellikle ne paraya ne de silaha ihtiyaçlarının bulunduğunu tekrarlıyordu¹⁷.

Bu açıklamalardan; Almanların, Gürcülerden sonra, merkezi Azerbaycan olmak üzere, Dağıstan’ı da kapsayan, Osmanlı Devleti ve Rusya’dan bağımsız, bir “Doğu Kafkasya Devletini” tanıdıkları anlaşılıyordu. Ancak hem Gürcülere hem de Difâi’ye verilen bağımsızlık garantileri, Kafkasya’daki ayaklanmalar başarılı olduğu ve Osmanlı Devleti ile Almanya savaştan galip çıktıkları takdirde geçerli olacaktı.

Ayaklanmanın başarılı olması ve sonuçta savaştan galip çıkılması koşuluyla Almanya’nın Doğu Kafkasya için bağımsızlık garantisi verdiği veya vereceği haberlerinin dolaştığı esnada Almanya’nın Erzurum’daki bağlantı subayı Kont Schulenburg 28 Kasım 1915 tarihli raporunda; İstanbul’da bulunduğu günlerde, Doğu Kafkasya’daki Müslümanların ayaklanmaları ve ayaklanma hazırlıkları hakkında bilgi edinmesinin doğal olarak mümkün olmadığını belirttikten sonra, devamla “Emir Aslan’ın Erzurum’da olduğunu, Erzurum’a ulaşır ulaşmaz

16 Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 11 Oktober 1915, PA-AA, R. 21015, Bd. 8, Der Weltkrieg No:11 d, secr.

17 Der K. Botschaftsrat an Auswärtiges Amt, Pera, den 30 Oktober 1915, PA-AA, R. 21015, Bd. 8, Der Weltkrieg No:11 d, secr.

kendisiyle görüşmeyi arzuladığını, ancak Emir'in Erzurum'da değil, Diyarbakır'da bulunduğunu, tífuse yakalanıp hastalandığını, üst üste çekilen telgraflar üzerine Diyarbakır'ı terk ederek İstanbul'a hareket ettiğini, onunla derhal görüşmesi gerektiğinden söz ederek, İmparatorluk Elçiliği'nden Emir Aslan'ın zaman kaybedilmeksizin Erzurum'a geri gönderilmesi talebinde bulunduğunu" yazıyordu.

Kafkasya ile bağlantının sağlanması görevini üstlenen Kont Schulenburg, söz konusu raporunda; önemli konulara temas ediyor, bölge ile ilgili edindiği bilgi ve gözlemlerini üst makamlara ulaştırıyordu: "Emir Aslan'ın açıklamalarına göre, Doğu Kafkasya'nın ayaklanması iki ön koşula dayanıyordu. Birincisi, savaşın zaferle sonuçlanması ile birlikte bağımsız bir Doğu Kafkasya devletinin kurulması garantisinin verilmesiydi. İkincisi, ayaklanma hazırlıklarının tamamlanması, isyancıların derlenip toparlanarak bir araya gelebilmelerinin sağlanması için bir Osmanlı tümeninin Rus-İran sınırına ulaşması ve burada Rusları oyalamasıydı. Koşulların ilki sorunsuz bir şekilde gerçekleşti. İmparatorluk Elçiliği, arzulanan garanti açıklamasını Emir Aslan'a 'tevdi' etmemi istedi. Ancak şu anda içinde bulunulan koşullar dikkate alındığında diğer talebin yerine getirilmesi olanağı oldukça zor görünmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesi'ndeki askerî durumu pek iç açıcı değildi. Kafkas Cephesi'nde bulunan Osmanlı 3. Ordusu 1915 yılı başlarından itibaren Ruslar karşısında sürekli geri çekilmekteydi. Bu da Doğu Kafkasya ile doğrudan bir bağlantının kurulmasını zorlaştırıyordu. Doğu Kafkasya'daki durum hakkında doğru bilgiler elde edilebilmesi bölge ile acilen bir bağlantının kurulmasına bağlıydı. Şu sıralarda Emir Aslan dışında bölge ile başka herhangi bir bağlantı söz konusu olmadığından Emir Aslan'ın söylediklerinin doğruluk derecesinin anlaşılması, bölgedeki gerçek durumun ne olduğunun açıklığa kavuşturulması ancak Doğu Kafkasya ile doğrudan doğruya bir bağlantı kurulmasıyla sağlanabilirdi. Bunun sağlanması için de benimle birlikte çalışan ve Erzurum konsolos yardımcılığını üstlenen güvenilir adamımız Max von Scheubner-Richter'in mümkün olduğu kadar kuzeye doğru ilerlemesi ve ulaşabildiği noktadan bölgeyle kuryeler aracılığı ile bağlantı kurmak üzere İran'a görevlendirilmesi en uygun olanıydı. Diğer taraftan planın uygulanmasında Scheubner-Richter'e silahlı bir kuvvetin eşlik etmesi gerekiyordu. Bu kuvvet ise bölgedeki milislerden (çetelerden) oluşturulabilirdi. Böyle bir kuvvetin tamamen milislerden oluşturulmasının sakıncaları Scheubner'i Osmanlı 3. Ordusu'ndan düzenli bir refakat birliği almaya yöneltti. Gerekli izinler çıktıktan ve yetki belgeleri alındıktan sonra, Erzurum'da bulunan ve İran üzerinden Kafkasya'ya geçmek isteyen İttihat ve Terakki Komitesi üyelerinden Ömer Naci ile 3. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Felix Guse'nin yardımcılarıyla 3. Ordu'nun seçkin askerlerinden

iki küçük birlik kuruldu. Birliklerden birine Ömer Naci, diğerine ise Scheubner komuta ediyordu. Ömer Naci 500 piyade ve bir dağ topuna, Scheubner ise 100 piyade, bir dağ topu ile 500 atlı milise sahip bulunuyordu.

“Bu arada Karargâh Doktoru Dr. Stoffels, Teğmen Karl Gustav Leverkühn, Astsubay Paul Leverkühn, Astsubay Schlimme ile Yarbay Thiel'in emrine verildiği tarafımdan Scheubner'e bildirildi. Emrine verilen birliğin tüm masrafları Erzurum'daki bağlantı subaylığı tarafından karşılanıyordu.

“1915 Eylül'ünün son günlerinde Erzurum'dan ayrılan Ömer Naci ve Scheubner önce Bitlis'e, ardından Başkale üzerinden Urmiye'ye doğru hareket etmeyi planlamışlardı. Ancak Bitlis'e vardıklarında Başkale üzerinden Urmiye'ye ilerlemenin mümkün olmadığı anlaşıldı. Bu sırada Van Gölü'nün güneyinde güçlü Rus birliklerinin bulunduğu haberi de ulaşınca Musul'a ve oradan da Güney Azerbaycan'a doğru ilerleme kararı alındı. Musul'a geldiklerinde söz konusu birlikler von der Goltz (Paşa) tarafından Cizre yakınlarında Arap, Nasturi ve Ermenilerin çıkardığı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Ayaklanmanın Osmanlı Devleti'nin iç sorunu olduğunu ve bir Alman subayı olarak bu işe karışamayacağını belirten Scheubner, birliğinden ayrılarak Musul'da kaldı. Birliğinde bulunan Alman görevlileri de Musul'a yanına çağırıldı. Scheubner'e, müfrezesini bırakmaması, birliğine sahip çıkması ve üstlendiği görevi yerine getirmesi gerektiğini bildirdim.

“Scheubner'in ayrılışından birkaç gün sonra Emir Aslan Han, Erzurum'a geldi. Kendisiyle hem İstanbul seyahati hem de Doğu Kafkasya ile ilgili planları hakkında uzun uzadıya görüşmelerde bulundum. Ana hedefi, Rus Cephesi gerisindeki bağlantı yollarının tahrip edilmesi olan yoğun ve etkili bir gerilla savaşının yürütülmesinde Emir Aslan ile hemfikiridik. Ancak Emir, Bakü petrol tesisleri ile boru hattının tahribine enerjik bir şekilde karşı çıkıyor ve Difâi'nin tüm gelirini petrolden elde ettiğini dolayısıyla çıkarlarının zarar görmesine izin veremeyeceğini savunuyordu. Eğer Gürcü ve Tatar ayaklanması aynı anda başlayabilirse arzulanan başarıya ulaşılabileceğine hiç şüphe bulunmadığı, ancak bölgeye gerekli silahlar ulaştırılmadığından şu an için bir Gürcü ayaklanmasının mümkün olmadığı konusunda Emir Aslan'a hak veriyordum. Yine uzun süredir ülkesinden uzak kalan Emir Aslan'ın açıklamaları ilgiyle karşılanırsa da yapılacak görüşmelerden sonra kararın Bakü'den verileceği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekiyordu. Doğu Kafkasya'nın ayaklandırılmasında ne paraya ne de silaha ihtiyaçları bulunduğunu tekrarlayan Emir, Erzurum'da sadece dört gün kaldı ve sonra Scheubner'e yetişmek üzere Bitlis'e doğru hareket etti.

“Emir Aslan, Doğu Kafkasya milliyetçilerinin niyet ve planları konusunda bizleri bilgilendiren yegâne kişiydi. Ayrıca yaptığım görüşmeler sonucunda onun hakkında çok iyi izlenimler edindiğim dışında başka bir şey söyleyemem. Beyanlarını belirgin, kesin ve gerçekçi buluyordum. Fakat Bitlis’te Scheubner’e katıldıktan sonra yaptığı açıklama beni hayretler içinde bıraktı. Emir, Amasya’ya gitmek ve Kafkas kökenli beş nüfuzlu din adamını kendisiyle birlikte Kafkasya’ya gelmeye ikna etmek istediğini ya da en azından Dağlı kabilelere birlikte hareket etme çağrısında bulunmalarını sağlamak niyetinde olduğunu ifade ediyordu. Bu amaç doğrultusunda da kendisi ve beş din adamı için 800 lira avans talebinde bulundu. Alınan bilgilere göre, Doğu Kafkasya ile doğrudan doğruya bağlantı kurulması için bir an önce Bakü’ye gitmesi gereken Emir’in Bağdat üzerinden Bakü’ye gitme planından şimdilik vazgeçtiği ve Scheubner ile birlikte hareket etmek istediği anlaşılıyordu.

“Scheubner’e Emir’i sürekli yanında tutması, kendisine büyük meblağda para vermemesi ve aynı zamanda Samsun’daki güvenilir adamımız Louis Mosel’e de Amasya’ya giderek söz konusu din adamlarıyla görüşmesi, işin iç yüzünü öğrenmesi talimatını verdim. Bu sırada Scheubner, Emir Aslan’ın amcasını garanti açıklamasından haberdar etmek, oradaki son durum ve gelişmeler hakkında bizleri bilgilendirmek için bir temsilciyi Musul’dan Kafkasya’ya gönderdi. Tüm bu gelişmeler, Emir Aslan’dan bağımsız (ayrı) bir Kafkasya bağlantısının ne kadar önemli olduğunun göstergesiydi.”¹⁸

Aldığı talimat üzerine hareket eden Mosel, kasım ayı sonlarında Trabzon, Samsun üzerinden Amasya’ya vardı. Söz konusu din adamlarıyla görüşen Mosel, edindiği bilgileri amirlerine ulaştırıyordu:

“Amasya’ya ulaştım. Söz konusu din adamlarıyla bağlantı kurdum. Adı geçen kişiler, yıllar önce Tiflis’in Güneyinden, Şirvan bölgesinden buraya gelmişlerdi. Dahası içlerinden biri, Amasya’da doğmuştu. İsimlerinin kim tarafından deşifre edildiğini dahi bilmeyen bu insanlar, ilginç açıklamalarda bulundu; her türlü yardıma açık bulduklarını, ancak ne Kafkasya’ya gitmek ne de bölgede herhangi bir nüfuzlarının bulunmadığı gerekçesiyle bir çağrıda bulunmak niyetinde olduklarını belirttiler. Daha da ilginç olanı, önceleri Amasya’da ikamet eden, eskiden bir Rus subayı olan ve dolayısı ile çok iyi derecede Rusça bilen, zimmetine para geçiren ve bir Rus casusu olması muhtemel Hasan Bey ile ilişkisi olduğu varsayımıyla, Emir Aslan’ın

18 Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus, Erserum, den 28. November 1915, *PA-AA*, R. 21016, Bd. 9, Der Weltkrieg No:11 d, secr.. Bkz: Ek.3.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Doğu Kafkasya'yı
Ayaklandırma Girişimleri ve Emir Aslan Han Hoyski

383

da bir casus veya dolandırıcı olabileceğini ifade ettiler. Tüm bu izlenimlerim ve edinimlerim doğrultusunda, Emir Aslan'ın bir casus veya bir dolandırıcı olduğu ihtimalini vurgulamak isterim.”¹⁹

Diğer taraftan o sırada Trabzon'da bulunan Almanya'nın Kafkasya Bağlantı Subayı Kont Schulenburg, Doğu Kafkasya'daki güvenilir adam, Scheubner-Richter'den Soucbulag yakınlarından gönderilen ve ancak şimdi eline geçen çok sarsıcı bir telgraf aldığı Berlin'e bildiriyordu. Scheubner-Richter'in görüşüne göre; Difâi temsilcisi Prens Aslan Han Hoyski ne casus ne de dolandırıcıydı. Prens, İstanbul'da Türkçülük akımının ve Türkçülerin etkisinde kaldığından Doğu Kafkasya kararının şimdilik ertelenmesini, yani bu konuda acele edilmemesini istemekteydi. Önemli olan orada, Rusları arkadan vuracak bir ayaklanma çıkarmaktı. Ayaklanmayı bağımsız Tatarların mı yoksa Osmanlı Devleti'ne bağlı Tatarların mı çıkaracağı hiç de önemli değildi²⁰.

Söz konusu bilgilendirmenin gerekçelerini açıklayan ve kişisel görüşlerini belirten Scheubner, meseleyi detaylandırıyor ve gelişmeleri olduğu gibi aktarıyordu:

“Emir Aslan Han Hoyski hakkında zaten Bitlis, Musul ve yine İran'dan 25.02 tarih ve 19 numaralı raporla bilgi vermiştim. Raporlarımdan Emir'in gerçekten girişimlerimiz için uygun adam olup olmadığı hakkında şüphem olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan önceden olduğu gibi şimdi de onun casus ve hilekâr olduğuna dair herhangi bir delilim bulunmamaktadır. Vaktiyle Emir Aslan'ı Bitlis'ten doğrudan doğruya Kafkasya'ya göndermek istedim, ancak gitmekten kaçındı ve Dağıstan'ın dağlı halkları üzerinde büyük nüfuzlarının bulunduğunu gerekçe göstererek, Amasya'daki bazı kişileri refakatine almak zorunda olduğunu söyledi. Daha önce Erzurum'da bu insanlardan bahsetmişti, fakat bunun bu kadar önemli olduğunu düşünemediğimden meseleye fazla önem vermemiştim. Emir, Amasya'daki söz konusu insanları bizzat kendisinin almak istediğini belirterek, masrafları için 800 lira istediye de bu teklifini kabul etmedim. Başka bir güvenilir adamı mektuplarla Kafkasya'ya gönderdim ve Amasya'daki meseleyi halletmelerini söyleyerek, Emir'i yanında tutmaya başladım.

“Emir Aslan, Ömer Naci Bey'in Panturanist maiyeti tarafından büyük destek görüyordu ve kendisine üstlendiği misyonun öneminden söz ediliyordu.

19 Mosel an Scheubner Richter, Amassia, den 30. November 1915, *PA-AA*, R. 21017, Bd. 10, Der Weltkrieg No:11 d, secr.. Bkz: Ek: 4.

20 Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus an den Stellvertretenden Generalstab Abt. III b. Pol. Trapezunt, den 27. I. 16, *PA-AA*, R. 21018, Bd. 11, Der Weltkrieg No:11 d, secr.. Bkz: Ek: 5.

Yapılan görüşme ve konuşmalarda; Kafkasya'daki ayaklanmanın Osmanlı Devleti ile yapılacak sıkı ve yakın bir iş birliğiyle gerçekleşebileceğinden, eğer Kafkasyalılar şu anda isyana kalkışmak için yeterli güce sahip değillerse vakitsiz bir isyanla tüm geleceklerini tehlikeye atmaktansa Türkler tarafından özgürlüklerine kavuşturuluncaya kadar beklemelerinin daha uygun olacağından söz ediliyordu. Emir'in bahsettiği gibi tüm bu görüşme ve konuşmalardan çıkan sonuç; Kafkasyalılar için henüz harekete geçme zamanının gelmediği, şu sırada çıkacak bir isyanın pek de başarılı olmayacağıydı.

“Türk-İran sınırındaki Rayat'ta aralık ayı ortalarında büyükelçiden çok sarsıcı bir telgraf aldım. Telgrafın içeriğinde, Emir Aslan'a çok dikkat edilmesi, gerekirse gözetim altında tutulması bildiriliyordu. Çünkü Amasya'daki kişilerden Mahmut Han sözüm ona Rusya'ya kaçarak şüpheli duruma düştüğünden onunla temasta olan Emir de casus olmalı. Bugüne kadar edindiğim izlenimler esasında telgrafa şu cevabı verdim: Şu ana kadar Emir Aslan'ın yalancı ya da casusu olduğuna dair herhangi bir delil bulunamamıştır. Ancak ona verilen önem ve değer oldukça fazla abartılmıştır. Onun Pan-turanist hayaller doğrultusunda Kafkasya ayaklanmasını elden geldiğince erteleyeceği muhtemeldir. Defalarca bu konudaki görüşlerimi kendisiyle paylaşmama rağmen şu sıralar benimle birlikte Kafkasya'ya gelmekten kaçınmaktadır.”

Mahmut Han'ın kimliği hakkında bilgi isteyen ve yardımına ihtiyaç duyduğu Selim Bey'in kendisine ne zaman katılacağını soran Scheubner, bu telgrafına cevap verilmediğini, ancak 6 Mayıs'ta, Amasya'daki kişilerle ilgili olarak Mosel'in raporunun bir nüshasının (28.12.1915) eline geçtiğini belirttikten sonra açıklamalarını sürdürüyordu:

“Ahmet Efendi ve diğerleri Kafkasya'ya gitmekten kaçmıyorlar, söz konusu bölgede herhangi bir nüfuzlarının bulunmadığını da iddia ediyorlardı. Emir Aslan tarafından yapılan çağrıya itibar etmedikleri gibi aslında Emir'in bir Rus casusu olduğunu ileri sürüyorlardı. Elçilikten gelen telgraf üzerine Emir Aslan'ı sıkı bir kontrol altında tutuyorum. Bugüne kadar şüpheli bir şey fark edilemedi. Daha sonraları Emir, Amasya'daki mesele hakkında benimle yüzleşti. Halen daha önceden de olduğu gibi Amasya'daki kişilerin Kafkasya'da nüfuz sahibi olduklarını söylüyor ve Amasya'da bulunduğu sırada Kafkasya konusunda birlikte çalışmaya söz verdiklerini iddia ediyordu. Bu insanların çağrıya neden itibar etmedikleri hakkında bir sebep ileri süremem. Belki böyle bir girişimde bulunmaktan korkuyorlar ya da Türk Hükümetinden çekiniyorlardı. Her ne olursa olsun Emir'in iddiasına göre, bu konuda oldukça beceriksiz davranılmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Doğu Kafkasya'yı Ayaklandırma Girişimleri ve Emir Aslan Han Hoyski

385

“Doğal olarak tüm bu iddiaların doğruluğunu kontrol etmem mümkün değildi. Bununla birlikte Emir, Türkler nezdinde büyük bir itibar görmekteydi. Musul Orduları Grubu Başkomutanı Haydar Bey, onu süvari komutanlığına ve Sulduz Ovası kısmının başkomutanlığına atadı. Daha önce valiye söylediğim üzere Emir'in askerî tecrübesinin olmaması yüzünden bu çok kritik atama maalesef üzücü bir sonuç verdi. Korkak olduğu dillendirilen Emir, 19, 20 ve 21 Ocak'ta Soucbulag'daki çarpışmalar sırasında yanımıza geldi. Yardım etmesi bir tarafa, aksine savaşmaksızın Türk sınırına kadar geri çekildi ve oradan İstanbul'a, 6. Ordu'ya telaşlandırıcı telgraflar gönderdi. Süvari komutanlığındaki bu utandırıcı durum üzerine vali, korkaklığı yüzünden onu tutuklamak ve askerî mahkemeye çıkarmak istedi. Bunun üzerine emir çok mantıklı bir açıklama yaparak, kesinlikle asker olmadığını, gönüllülük esasında hatır için görevi üstlendiğini, dolayısıyla askerî hatalarından sorumlu tutulmaması gerektiğini belirtti. Bunun dışında Kafkasya için önemli bir misyon üstlendiğini bu yüzden özgür konumda olması için de talepte bulundu. Aynı anlayışta İstanbul'a da telgraf çekti ve ekselansları tarafından kendisine verilen garanti açıklamasıyla rahat bırakılması gerektiğine işaret etti... Daha sonra bizzat vali ve Ömer Naci yanlı, hayal kırıklığı ve mahcubiyetlerini açıkça belirttiler.

“Emir'in garanti açıklamasını teslim etmesi için bu fırsatı değerlendirdim. Bunu yapmak üzere ilk olarak o sırada Rayat'ta bulunan Leverkühn II ye telgraf çektim. Ancak Emir çoktan oradan ayrılmıştı. Bakan'a ulaştığında garanti açıklamasını teslim etmesi talebinde bulundum ve o da bunu itirazsız yerine getirdi. Ayrıca ona dikkatsizce çektiği telgraflarının siyasi tecrübesizliğini gösterdiğini ve dolayısıyla bundan böyle artık kendisiyle iş birliği yapmaktan vazgeçtiğimi söyledim. Bu olayların çıkması üzerine oldukça incindi. Bunun üzerine Ömer Naci Bey'in nezdinde emir subayı ve güvenilir adam olduğu söylenerek, teselli ve teskin edilmeye çalışıldı. Valiyle de uzlaşma sağlandı ve Emir'e Musul Ordular Grubunda uygun bir rol verildi.

“Emir Aslan'ın benden 100 liradan fazla para almadığını belirtmek isterim. Türkler tarafından daha fazla finansal kaynak (komite parası) sağlandı. Sadece Ömer Naci tarafından Soucbulag'da 350 lira verildi. Türkler ona eskiden olduğu gibi çok büyük güven duyuyorlar ve siyasi çalışmalarında hizmet vermesini bekliyorlardı.

“Emir'in Difâi'nin komite üyesi olduğu görüşündeyim. Çünkü kontrol edebildiğim kadarıyla tarafından yapılan organizasyon ve ayaklanma hazırlıkları hakkındaki açıklamaları doğrudur. İddia ettiği gibi komite

temsilcisi olup olmadığını şimdiye kadar belirleyemedim. Belki komitede güvenliği suiistimal gibi herhangi bir hata yapmıştı ve bu yüzden geri dönmek istemiyordu. Belki de bu sadece bir korkaklıktı.

“Görüşüme göre, eğer gerçekten bir Rus casusu ise bu onun için hiç de hoş olmayan, rahatsız edici bir durum olmalıydı. Öte yandan Ruslara sığınma girişiminde bulunması için elbette birçok fırsat düşmüştü. Bunu yapmadı ve böyle bir varsayımına da her zaman karşı çıktı. İsim değişikliği ve prens payesini taşıması konusunda ise bunun bölge politikacıları arasında sıradan bir şey olduğu ve Kafkasyahlar içinse önemsiz görüldüğü söylenebilir. Burada görüştüğüm ve temas kurduğum Kafkasyalıların, İranlıların büyük çoğunluğu ya generaldi ya da prensti. Bununla birlikte tecrübelerime göre, Emir ciddi ve iyi bir politikacı değildi. Bu yüzden artık onunla birliktelik yapmam ve çalışmaya devam etmem söz konusu olamazdı. Dolayısıyla onu, alınganlık göstermeden Pantürkçü arkadaşlarına terk etmeyi tercih ettim.”²¹

Bölgeden gönderilen bu yazışmaların dışında, İran heyet-i seferiyesinde kendisine eşlik eden Paul Leverkühnen’in kaleme aldığı Scheubner-Richter’in macera dolu anlarında; Kafkas halklarının ayaklandırılması planları, bölgeye silah, cephane ve mühimmat nakli, Kafkasya ve İran coğrafyası için oluşturulan misyonlar, Osmanlı ordusunun Kafkasya harekâtı, istihbarat merkezi konumundaki Erzurum’un stratejik önemi, merkezi Erzurum’da bulunan Kafkasya bağlantı subaylığına Kont Schulenburg’un atanması ve üstlendiği görevler, Sarıkamış bozgununa rağmen bazı Osmanlı müfrezelerinin Kafkasya ve İran topraklarında Rusya’ya karşı verdiği mücadeleler, Kafkasya ile doğrudan bir bağlantı yolu kurulması için yapılan girişimlerin yanı sıra hakkındaki birtakım olumsuz söylentileri fazla dillendirmeden yazışmalara da konu olan Emir Aslan Han Hoyski’nin ittifak teklifi, vaatleri, tutum ve davranışları yer almaktaydı:

“Alman Büyükelçisi Hans von Wangenheim Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki başarısından asla kuşku duymuyordu. Çünkü bu bölgelerde çoğunluğu Ruslar değil, aksine farklı halklar ve topluluklar oluşturuyordu. Gürcistan sınırlarında yaşayan halkların ayaklanmalarını sağlayacak güvenilir kişiler başkent Tiflis’te önceden görevlendirilmişti. Zamanı geldiğinde belki de çok yakında tüm Kafkas halkları ve özellikle de Müslümanlar hareketin içine çekilebilirdi. Wangenheim istihbaratını genellikle Türk Harbiye Nazırlığı, Alman Askeri Misyonu veya Osmanlı

21 Expedition von Scheubner der Vertrauensmann für Kaukasus-Ost an der Verbindungsoffizier für den Kaukasus Schulenburg, Mossul, 11. Mai 1916, PA-AA, R. 21020, Bd. 13, Der Weltkrieg No:11 d, secr. Bkz. Ek: 6.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Doğu Kafkasya'yı Ayaklandırma Girişimleri ve Emir Aslan Han Hoyski

387

taarruzunun ilerlediği safhada emrine verilen Erzurum konsolosluğu aracılığıyla sağlıyordu. Karargâhın sürekli izleyebileceği bir bağlantı adamı bulunmalıydı. Scheubner bu görev için çok uygundu. Ancak o, başka bir görev için düşünülmüş ve özel bir askerî amaçla görevlendirilmişti. Rusya'nın asıl hammadde kaynaklarından biri Bakü petroleriydi. Görev, bu bölgede yıpratıcı eylemlere yönelmek, sabotajlarla köprü ve demiryollarını kullanılamaz hale getirmektir; aynı zamanda bölgedeki Türk askerî harekâtının da başarılı olup olmayacağını belirleyeceği için bu görev askerî ve politik bir önem taşıyordu. Özellikle Bakü'den Tiflis'e, Batum'a ve Karadeniz'e ulaşan boru hattının kesilmesi; bu başarılırsa buradan hareketle Kuzey İran üzerinden veya başka bir yoldan ilerlemeyi sağlayacak imkânları bulup sınamak ve gerekirse uygulamak Scheubner'in görevi olmalıydı...

“Eski ve önemli bir ticaret kenti olan, Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar Almanya'nın tek misyon merkezi Musul'a, Trabzon'u da içine alan Karadeniz sahiline ve Mezopotamya'ya bağlantıların kavşak noktası konumundaki Erzurum onun nüfuz alanı olmalıydı. Bu kent Kafkasya'ya, kuzeye, İran'ın güneydoğusuna yönelik askerî ve politik girişimler için doğal bir çıkış noktasıydı.

“Erzurum'da görevli olan konsolos Dr. Anders savaş patlak verdiği sırada Rusya yolunda esir düşmüştü. Bakü petrol boru hatları bakımından hesapta olan çıkarlar nedeniyle bir petrol uzmanı olan konsolos yardımcısı Schwarz onun halefi seçilmişti. Scheubner onunla birlikte çalışacaktı.

“Harbiye Nazırı Enver Paşa 1914 Aralık ayının ilk günlerinde İstanbul'dan Trabzon'a geldi. Ordu komutanını görevden uzaklaştırdı ve 3. Ordunun yönetimini General Bronsart von Schellendorf ile birlikte bizzat kendi üzerine aldı... Kafkasya ordusunun operasyonları 19 Aralık'ta başladığında birlikler ne tam olarak toplanmıştı ne de yeterli malzeme ve donanım vardı. 10 Ocak'a kadar ki on dört gün içinde herhangi bir çatışmaya girmeksizin nerdeyse tamamen soğuktan (sürekli sıfırın altında 20-25 derece) ve açlıktan yüz bin kişilik güçlü ordunun, tahminen 80 bini Kars yolunun yarısında yok oldu. Ulaşılabilen son nokta Sarıkamış oldu ve savaş bu yüzden Sarıkamış Harekâtı adını aldı. Sarıkamış Harekâtı Türkler için tam bir bozgun ve Enver Paşa kumandayı bırakıp sessizce İstanbul'a döndü. Bir daha asla birliklerinin yönetimini üzerine almadı.

“Scheubner Türk taarruzunun başlamasıyla birlikte Erzurum'a geldi. Bunun üzerine konsolos Schwarz hemen General Posselt Paşa'nın karargâhına giderek konsolosluk görevini Scheubner'e devretti ve kısa bir

süre içinde geri döndü; İstanbul'a gitti ve ocak ayında Scheubner kendisini Erzurum konsolosunun yerine yardımcı konsolos unvanıyla atanmış olarak buldu...

“Türk ordusunun nispeten daha az talihsizliklere uğradığı Kafkasya Cephesi'nin güneydoğu bölümündeki askerî operasyonlar hakkında gelen raporlar konsolosun ve askerlerin ümitlerini artırıyordu. Türkler Kuzey İran'daki Azerbaycan'ın eyalet başkenti olan Tebriz'i ocak ortasında ele geçirdiler. Urmiye ve sınır kenti Gürbulak'ı aldılar. Bu başarı haberi bölgede o kadar etkili olmuştu ki zaten Türklerle bağlantısı hiçbir zaman koparmamış olan Doğu Kafkasya'yı canlandırdı. Orada Türklerle ırk bağı olan Dağıstanlılar ve Müslüman topluluklar yaşıyorlardı. Emir Aslan Han Hoyski Erzurum'da Doğu Kafkasya İslam Örgütü'nün temsilcisi olarak görülüyordu. Elizavetpol'deki (Gence) merkezin yanı sıra önemli sayılabilecek tüm yerlerde Devrimci Komite'nin oluşturulduğu haber veriliyordu. Yeterli silah, cephane ve paranın bulunduğu, hareketin ayrıca Bakü'den, Tatar petrolü tarafından desteklenebileceği ihtimalinden söz ediliyordu. Ama bu ayaklanma tabii sadece, Türk ordusunu yardımcı olması ve Almanya'nın gelecekteki barış antlaşmaları ile ülkelerinin bağımsızlığını garanti etmesi halinde başarılı olabilirdi...

“Türk ordusu Sarıkamış yakınlarındaki başarısızlığın ardından merkezden bir saldırıyla Rus ordusunun geri püskürtmeyi ve Kafkasya içlerine ulaşmayı göze alamadı. Ancak sağ kanattan, Kuzey İran üzerinden geçerek ayaklanmalara elini uzatabileceği güvencesi verebilirdi. Karadeniz'de Batum'dan, doğuda Tiflis'e kadar Kür nehri vadisine yayılan bir ayaklanma fikri Doğu Kafkasya üzerindeki hesaplara uygun düşüyordu...

“Gürcüler Rusya'nın politik ve askerî açıdan zayıflatılması konusunda Türk-Alman ittifakıyla hemfikirdiler ancak tutumun temelinde çok sayıda çelişkiler de vardı. Ya Türkler kendi topraklarını genişletmek veya kendine bağlı devletler oluşturmayı amaçlıyorlarsa. Almanya, Gürcülerin ve Dağıstanlıların ayaklanmalarından, onlara eğer bağımsız devlet garantisi verirse başarı bekleyebilirdi. Almanya'nın Gürcistan ve Doğu Kafkasya'daki askerî ve politik yeri ile Scheubner tarafından ileri sürülen planlar için başında şekillenmeliydi: Kont Schulenburg Kafkasya konusunda yapılacaklar için ortak merkezi uygulamaların güvencesi olan bağlantı subayıydı. Erzurum'daki konsolosluk işlerini de üzerine almıştı. Scheubner konsolosluk işlerinden kurtulmuştu; kendini bütünüyle Doğu Kafkasya'ya adamalıydı ve derhal hazırlıklara başlanmalıydı. 23 Eylül 1915 günü saat 9.00'da güney istikametinde yürüyüşe geçen Scheubner ile Ömer Naci'nin emrindeki küçük birlikler, Erzurum yaylasının güneyinde

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Doğu Kafkasya'yı Ayaklandırma Girişimleri ve Emir Aslan Han Hoyski

389

üç bin metre yükseklikteki dağlık araziye kesen Palandöken geçidini aştı. Bu küçük birlikler görevlendirilen etnik gruplarla birlikte buradan Hınıs ve Muş üzerinden Bitlis'e oradan da ya Başkale ya da Musul'dan Kuzey İran'a sızacaklar, Dağıstan'daki halkla teması güçlendirerek onlara para ve silah götürecek ve böylelikle Rus hâkimiyetine karşı bir ayaklanmayı desteklemeleri mümkün olabilecekti...

“O günlerde Dağıstan'dan iki ve Bakü'den bir güvenilir adam komitenin oluşturulması için haber gönderiyorlardı. Son hasadın tüm tahılı Ruslardan gizlenmiş ve Türklerin muhtemel bir saldırısı için muhafaza edilmişti; sadece silah ve cephaneleri eksikti. Ruslar Kazak birliklerini yalnızca Tebriz'de değil başka bölgelerde de konuşlandırabilirlerdi; bu durumda bize sarp dağlık bölgelerdeki Gürbulak ve Musul yolu açık kalıyordu. İranlı Kürt aşiretleri Urmiye Gölü'nün batısında ve doğusunda Almanya'nın hizmetine girmeye hazır bekliyorlardı. Dağıstan'dan gelen iki adam, Emir Aslan Han Hoyski ile Hüseyin Ağa idi. Bakü'den gelen güneyden, Tahran üzerinden, onlar ise Erzurum üzerinden bize ulaşmışlardı. Emir Aslan kendisinin Moskova'da ve Tiflis'te subaylık yaptığını, Kafkas ayaklanmasının askerî lideri olarak tanınmasını ısrarla talep ediyordu. Türklere, özellikle Ömer Naci'ye çok güveniyordu. Onun Türklerle olan yoğun ilişkisi bizim için değerli bir istihbarat kaynağıydı. Scheubner onunla Rusça anlaşabiliyordu. Şakacı, becerikli, iyi bir şarlatandı ama acaba bu özelliklerinden hareketle gerçek misyonundan daha fazlasını mı anlatıyordu? Scheubner Dağıstan'daki hareketin unsurları hakkında ondan güvenilir ayrıntılar öğrenebileceğini umuyordu. Bu amaçla ikinci adam Hüseyin Ağa'yı, Kafkasya'daki komite üyelerinden en az 20-25 kişiyi Gürbulak'a getirmesi, eğer sevkiyat henüz oraya ulaşmamışsa Musul yolundan bize katılması emriyle geri gönderdi. Scheubner bu türden ilişkilerde doğru bir yaklaşıma sahipti. Eğer Emir Aslan Kafkasya'nın huzurunu istiyorsa duygularının gerçekliğinden asla kuşku duymamalıydı. Ancak Scheubner bunlara hemen inanmayacak kadar büyük bir tecrübeye sahipti. Emir'in planları, programı olan devrimciler gibi değil, açık bir saflıkla tasarlanmıştı.”²²

Emir Aslan Han Hoyski'nin Akıbeti: Savaşın Son Yıllarından İtibaren Kısa Yaşam Öyküsü

“1916 Mayıs ayı başında Musul valisi Haydar Bey'in emriyle Emir Aslan Han tutuklandı. Büyükelçi Wangenheim'ın verdiği teminat belgesi de geri alındı. Tutukluluk durumu uzun sürmedi, öyle anlaşılıyor ki olayların gerçek

22 Paul Leverkuehn, *Posten auf ewiger Wache: Aus dem abenteuerreichen Leben des Max von Scheubner-Richter*, Essen 1938, s. 21-25, 27-30, 52-60, 64-69.

yüzü ortaya çıktıktan sonra serbest kaldı. Dahası Osmanlı Harbiye'sinde hâlâ kredisi vardı. Etkisi altında kaldığı Ömer Naci'nin tífuse yakalanarak vefatından sonra perakende halde bulunan müfrezenin toparlanması görevi ona verildi. Bundan sonra olaylar hızla gelişti; 1917 Şubat ihtilali, Menşeviklerin iktidar olması ve Krenski Hükümetinin kurulması. Bu sırada Kafkasya ise genel kargaşa ve etnik çatışmalara sahne oldu. Böyle kritik bir dönemde Emir Aslan'ın yapması gereken işler vardı ve misyonu henüz tamamlanmış sayılmazdı. 1917 Eylül ayında bir kere daha tarih sahnesine çıktı. Musul'a gitmek için Dâhiliye Nezareti'nden izin talebinde bulundu ve 10 Eylül tarihli tezkere ile Musul'a gitmesine izin verildi. Kafkasya ve İran işlerinin koordine edildiği Musul Karargâhı'nda ona verilmesi muhtemel görevler vardı. 1917 Ekim ihtilaliyle Bolşeviklerin iktidara gelmesi, barış dekreti, Brest-Litovsk barış görüşmeleri sırasında 'her milletin kendi geleceğini kendisinin belirlemesi hakkının' verildiği Bolşevik deklarasyonu Emir Aslan'a yeni misyon yükledi. Nitekim 28 Mayıs 1918'de oluşturulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde onu bekleyen önemli devlet görevleri bulunuyordu.

“Bağımsızlık döneminde ilk olarak Bakü şehri guvernör yardımcılığına atandı. Daha sonra Gence şehri kaza reisi görevini üstlendi. 1919 Ekim ayında hükümet kararı ile Kazah kazasına guvernör tayin edildi. 28 Nisan 1920 Bolşevik istilası sırasında Guba şehrinde kaza reisi görevinde bulunuyordu. 24 Mayıs 1920'de Gence'de Bolşevik istilasına karşı çıkan ayaklanmanın organizatörleri arasında Emir Aslan Han da vardı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Türkiye'ye muhaceret etmek zorunda kaldı. Azerbaycan'da kalan eşi Afşan Hanım birkaç ay sonra vefat etti. 10 yaşındaki oğlu Cafer Han ise Sovyet dönemindeki politik baskılar ve yıpratmalardan kurtulmak için Cihangirli soyadını aldıysa da takiplerden kurtulamadı ve 1949-1956 yılları arasında Sibiry'a'da sürgün hayatı yaşadı. Emir Aslan Han ise hayatını Türkiye'de muhacerette tamamladı. Türkiye'deki evliliğinde Remide isimli bir kız çocuğu dünyaya geldi...”²³

Sonuç

Almanlar, çok geniş ve dağınık bir coğrafyada yaşayan Müslümanların, Türklerle birlikte hareket edeceklerini, aynı hedefe yöneleceklerini düşünüyor, cihadın ilan ve uygulamasından çok şey bekliyorlardı. Ancak çok geçmeden, cihat ilanından sonra bu beklentilerin boşa çıktığı ve ümitlerin tükendiği görüldü. Öte yandan silah ve organizasyon eksikliği, silah ve diğer savaş malzemelerinin naklindeki güçlükler İslam dünyasındaki ayaklanmaların yerel düzeyde kalmasına neden oldu.

23 Şükürov, agm., s. 380-381.

Başarısızlığın, özellikle Kafkasya'daki girişimlerin sonuçsuz kalmasının en önemli faktörlerinden biri Osmanlı-Alman uzlaşmazlığı, rekabeti, çıkar kavgasıydı. Almanya, onsum olamayacağını bilincinde olduğu halde Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda tek başına hareket etmesini istemiyor, girişimlerini sınırlandırmaya çalışıyor hatta bölgedeki başarısızlığın faturasını ona çıkarmaya çalışıyordu. Bölgeden ulaşan Alman raporlarından anlaşılacağı gibi Almanya, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı ilhak etme veya himayesi altına alma niyetlerinin Kafkas halklarını ürküttüğünü, korkuttuğunu, Türklerin bölgedeki kötü yönetimlerinin güven bunalımına neden olduğunu savunuyor ve dolayısıyla Kafkasya'da etkili bir isyanın çıkmasını, silah sevkiyatındaki aksaklıklar ve organizasyon eksikliğinden çok Türklerin bu tür tutumlarının engellediğini iddia ediyordu.

Öte yandan Kafkas halklarını Rusya'ya karşı ayaklandırmanın planlarını yapan Almanya, Kafkasya ile doğrudan doğruya bir bağlantı kurulmasını arzuluyor ve bunu çok önemsiyordu. Dolayısıyla Emir Aslan Han Hoyski'nin ittifak teklifi ve koşullu vaatleri, Almanya için büyük bir fırsattı. Ancak yine de teklif hem Almanya hem de Osmanlı Devleti tarafından ihtiyatla karşılandı ve konu hakkında birtakım yazışmalar yapıldı. Yazışmaların satır aralarına bakıldığında birtakım belirsizliklerin olduğu ve dolayısıyla bazı kuşkuların ortaya çıktığı görülmüyordu. Özellikle Aslan Han'ın çok yakınında bulunan ve onu tanımaya çalışan Scheubner'in yazışmalarında; verilen sözlerin çok abartılı olduğu, Emir'in tek başına mı yoksa herhangi bir örgüt temsilcisi olarak mı hareket ettiğinin anlaşamadığı, gerçekten de nüfuzlu bir ailenin mensubu olup olmadığının belirsizliğini koruduğu, birtakım çekinceler ve bahaneler göstererek Kafkasya'ya gitmeyi sürekli ertelediği, Jön-Türklerle çok yakın ilişkiler kurduğu ve onlara çok güvendiği, kısaca birtakım tuhaf tutum ve davranışlar sergilediği belirtiliyordu.

Kafkasya girişimlerinin tek merkezden yürütülmesi için Kont Schulenburg'u geniş yetkilerle Kafkasya bağlantı subaylığına atayan Almanya, bölge ile başka bağlantı yolları kurma arayışına girdi. Kafkas Cephesi'nde bulunan Osmanlı 3. Ordusu 1915 yılı başlarından itibaren Ruslar karşısında sürekli geri çekilmekteydi. Bu da Doğu Kafkasya ile doğrudan bir bağlantının kurulmasını zorlaştırıyordu. Doğu Kafkasya'daki durum hakkında doğru bilgiler elde edilebilmesi bölge ile acilen bir bağlantının kurulmasına bağlıydı. Emir Aslan dışında bölge ile başka herhangi bir bağlantı söz konusu olmadığından söylediklerinin doğruluk derecesinin anlaşılması, bölgedeki gerçek durumun ne olduğunun açıklığa kavuşturulması ancak Doğu Kafkasya ile doğrudan doğruya bir bağlantı kurulmasıyla sağlanabilirdi.

Doğu Kafkasya ile alternatif bağlantı yolları arayışı sürerken, Scheubner; Emir Aslan'ın, Doğu Kafkasya milliyetçilerinin niyet ve planları konusunda bilgi akışını sağlayan yegâne kişi olduğunu, ayrıca kendisiyle yaptığı görüşmeler sonucunda onun hakkında çok iyi izlenimler edindiği dışında başka bir şey söyleyemeyeceğini, ifadelerini belirgin, kesin ve gerçekçi bulduğunu belirtiyordu. Dahası Emir hakkındaki birtakım olumsuz söylemlerin gerçek dışı olduğunu, onun Azerbaycan'da nüfuzlu bir aileye mensup bulunduğunu, girişimlerini Doğu Kafkasya'daki etkili bir örgüt adına yaptığını, ancak birtakım Türkçülerin tesiri altında kaldığından çelişkiye düştüğünü dolayısıyla tutarsız söylem ve davranışlar sergilediğini ifade ediyordu. Belki bu durum, Doğu Kafkasya ile başka bir bağlantı yolu kuramayan Almanya'nın düştüğü ikilemin ve açmazın bir göstergesi belki de Emir Aslan'a güvenmesi ve onunla yola devam etmesi gerektiğinin bir yansımasıydı. Her ne olursa olsun sonuçta, yukarıdaki görüşlerin aksine bizzat Scheubner, gelişen olaylar karşısında kararını verdi ve Emir'in iyi bir siyasetçi olmadığını, Türkçülerin çok fazla etkisinde kalarak, çeşitli bahanelerle meseleyi erteleyip geciktirdiğini gerekçe göstererek artık onunla iş birliği yapamayacağını, bir arada çalışmasının mümkün olmadığını açıkladı. Üstleri de bu kararı uygun görmüş olmalılar ki 1916 Mayıs'ı ortalarından itibaren konu daha fazla gündeme gelmedi ve tartışılmadı.

Tüm bunların yanı sıra Scheubner'in de belirttiği gibi, Emir Aslan'ın Türkçülere çok güvendiği, onlarla sıkı bir iş birliği içinde olduğu ve onların etkisi altında kaldığı gerçeğinden hareketle denilebilir ki Doğu Kafkasya, Türklerle birlikte hareket etmeyi, Osmanlı Devleti'nin yardım ve desteği ile kurtuluşu beklemeyi tercih etmişti. Bu bekleme uzun sürmeyecek Rusya'daki sosyo-ekonomik çalkantılar, çok hızlı gelişen askerî ve siyasi olaylar sonrasında Azerbaycan'ın Osmanlı'dan askerî yardım talebinde bulunmasıyla müttefiki Almanya'nın karşı çıkmasına dahası tüm engellemelerine rağmen Kafkasya'daki ileri harekâtını sürdüren Osmanlı ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girecek ve Doğu Kafkasya bağımsızlığına kavuşacaktı.

Kaynaklar

K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 8. Februar 1915, *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA-AA)*, R. 21010, Bd. 3, Der Weltkrieg No: 11d secr...

Abschrift, Bericht No. 3, Pera, den 19 März 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11d secr...

An die Kaiserlich Deutsche Botschaft, Gallipoli, 14. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No:11d secr...

Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 21. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11 d, secr..

Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 30. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11 d, secr..

Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 5. Mai 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 15. Mai 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Kaiserlich Deutsche Botschaft an den Reichkanzler Herrn von Bethmann Hollweg, Pera, den 19. Mai 1915, *PA-AA*, R. 21013, Bd. 6, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 11 Oktober 1915, *PA-AA*, R. 21015, Bd. 8, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Mosel an Scheubner Richter, Amassia, den 30. November 1915, *PA-AA*, R. 21017, Bd. 10, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Der K. Botschaftsrat an Auswärtiges Amt, Pera, den 30 Oktober 1915, *PA-AA*, R. 21015, Bd. 8, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus, Erserum, den 28. November 1915, *PA-AA*, R. 21016, Bd. 9, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus an den Stellvertretenden Generalstab Abt. III b. Pol. Trapezunt, den 27. I. 16, *PA-AA*, R. 21018, Bd. 11, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Expedition von Scheubner der Vertrauensmann für Kaukasus-Ost an der Verbindungsoffizier für den Kaukasus Schulenburg, Mossul, 11. Mai 1916, *PA-AA*, R. 21020, Bd. 13, Der Weltkrieg No:11 d, secr..

Atar, Zafer-Demirkol, Kurtuluş, “Azerbaycan Topraklarında Rus-Ermeni İşbirliğine Karşı Yükselen Ses: Difâi Fırkası”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.45, Bahar 2015, s. 167-180.

Bihl, Wolfdieter, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte “Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917”*, I, Hermann Böhlhaus Nachf., Wien-Köln-Graz 1975.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

Leverkuehn, Paul, *Posten auf ewiger Wache: Aus dem abenteuerreichen Leben des Max von Scheubner-Richter*, Essen 1938.

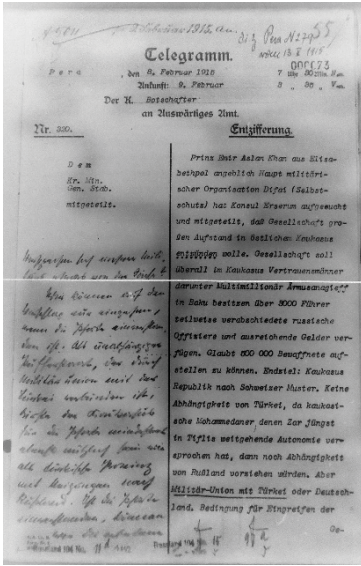
Mustafayev, Beşir, “Rus ve Ermeni Tehdidine Karşı Kuzey Azerbaycan’da Kurulan İlk Siyasi Teşekküller”, *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı III*, S.62, Eylül-Aralık 2014, s. 2589-2598.

Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1919*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.

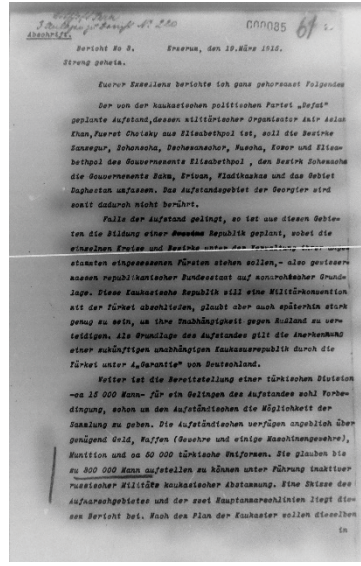
Şükürov Qiyas, “Genceli Emir Arslan Hoyski ve İttifak Teklifi”, *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Eylül 2014/Erzurum, haz. Merve Uğur, Ankara 2015, s. 361-384.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Doğu Kafkasya'ya Ayaklandırma Girişimleri ve Emir Aslan Han Hoyski

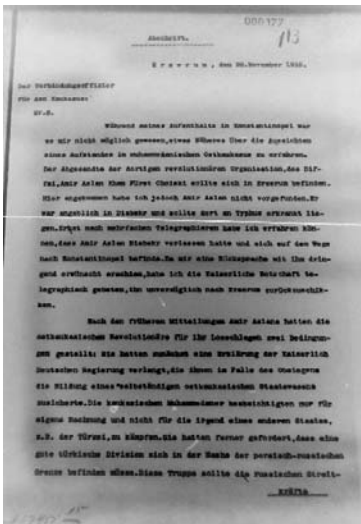
Ekler

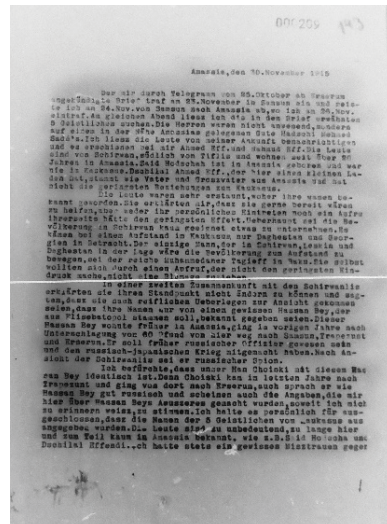
EK 1

EK 2

EK 3

EK 4

Schreiben für No 000040 38

Der Verhörsbeauftragte
des Gen. Kommandos
Nr. 14

Trapezost, den 27. I. 1916

In einem zur vorläufigen Festnahme am
27. v. M. in der Nähe von Putschbulak aufgegeben, aber erst
jetzt hier eingelangt ist, meldet der Vertrauensmann für
den Oukraïnen Herr von Scheubner Richter, dass selbster
Scheubner der Vertreter des Diffai, Amir Aslan Khan ist. Er
ist ein Schwindler oder Falsch. Sein Verhalten bei Herrn
von Scheubner wurde nicht dafür, der Vertrauensmann glaubt,
dass Amir Aslan in Konstantinopel in osteuropäisches Passver-
kehr geraten sei und deshalb jetzt Wünsche, die Falschbildung
in Oukraïnen hinanzuschieben.

Herr von Scheubner bittet um Auskunft, was Mah-
mad Khan sei, der bei Abgang(?) nach Russland entlassen
sein soll. Er wünscht insbesondere zu wissen, ob der deman-
te mit Hedechi Akhad Radji identisch ist. Endlich wünscht
er

*die
Herrn Scheubner
Richter
P.H.*

Grüßlich.

15759/16

EK 5

Abschrift
No. 15759 38
000048

Kommission vom Scheubner.
1. Nr. 194.
Bericht Nr. 22.
den Vertrauensmann für Kaukasus-Ost.
betreffl. Amir Aslan Khan und Vertrau-
smann der Kauk. Kommiss.

Ihr Hochgebornen

Habe ich bereits aus Bitlis, Mossul sowie aus Persien,
J.Nr. 26, Exp. Bericht Nr. 10 vom 25. II. über Amir Aslan Khan
Choiaky berichtet. Aus diesen meinen Berichten gingen
meine Zweifel darüber, ob Amir Aslan tatsächlich der ge-
eignete Mann für unser Unternehmen sei, hervor. Andererseits
hatte ich damals wie auch jetzt keinerlei Beweise dafür,
dass er ein Schwindler oder Spion sei.

Amir Aslan Khan, den ich anlässlich von Bitlis di-
rekt nach dem Kaukasus senden wollte, weigerte sich damals
zu gehen und behauptete, er müsse zu seiner Begleitung die
Leute aus Amassia, Mahmad Khan und Genossen mitnehmen, da
sie grossen Einfluss auf die Bergvölker Daghestans hätten.
Er sprach mir bereits früher in Erzerum von den Leuten,
stellte die Sache jedoch nicht als so wichtig dar, sodass
ich der Angelegenheit keine grössere Bedeutung beilegte.
Amir Aslan wollte selbst die Leute aus Amassia holen, was
ich schon der hohen Kosten wegen (er verlangte 800 Lira.)
ablehnte. Ich sandte einen anderen Vertrauensmann mit Brie-
fen in den Kaukasus und bat Euer Hochgebornen um Erledigung
der Angelegenheit in Amassia. Amir Aslan behielt ich bei
mir - ihn mit Geldmitteln ziemlich knapp haltend. Inzwi-
schen

Verhörsbeauf-
tragter
des Gen. Kommandos
Nr. 14

schem

EK 6